

GÉBERT JUDIT: HOGYAN LEHETSÉGES ÖKOLÓGIAI KÖZGAZDASÁGTAN?¹

DOI 10.35402/kek.2025.1.22

Nos, hát mindenképp – azaz az nem is kérdés, hogy LEHETSÉGES-E, a szerző a HOGYAN? – t járja körül. Nem vágnék a dolgok elébe, de azt elárulom, hogy csakis bizonyos értékek mentén. Legfőbb ideje lenne, hogy elvi megfontolások alapján gondoljuk végig, hogyan élünk, kellene élnünk, miként is kívánjuk működtetni gazdasági-társadalmi rendszerünket. Ehhez meg kell alkotnunk magunknak egy olyan új, alternatív közgazdasági elméletet, amely reflektál jelenünk problémáira, s a gyakorlat próbáját is kiállja. De csak ha jót akarunk magunknak.

Követelik ezt már többen, hiszen hallgatók és professzorok egyaránt kritizálják a főáramú közgazdaságtant – nem is tegnap óta. A szerző azzal kezdi, hogy rendet vág a legkülönfélébb közgazdaságtanok között, oszlatja a fogalmi zavart. A kortárs főáramú, matematikai modellekkel dolgozó, legtudományosabb társadalomtudományként aposztrofálható ortodox közgazdaságtantól eljut a heterodox közgazdaságtanig, indokolva utóbbi létjogosultságát, ahol a gazdasági szempontok ökológiai és morális korlátok közé szorulnak, mert csakis így lehetséges választ adni korunk kihívásaira.

Fogyasztás – technológia – növekedés – kapitalizmus. E négy részre tagolva magyarázza a szerző az ökológiai közgazdaságtan mibenlétét, máságát, s tesz javaslatokat a változtatásokra.

Fogyasztás

A fogyasztók, az egyéni fogyasztó, az ugye mi vagyunk. Racionális, megfelelő tájékozottság esetén környezetbarát döntéseinkkel tehetünk lépéseket a jó irányba - de sok ám a buktató. Az ökocimkék nem kellő megbízhatósága, az életciklus elemzés hiányosságai, megszokásaink, a konvenciók ereje, a jövő nem kellő értékelése, a fogyasztói társadalom pszichológiai csapdái mind-mind ellehetetlenítik, de legalábbis jelentősen rontják a jelenlegi, haszonmaximalizáló, individualista modell hatékonyságát.

Változást a környezetkárosító viselkedés társadalmi okainak, fogyasztói motivációinknak feltárásával érhetünk el. Maslow-piramis, státuszfogyasztás, a vásárlás felértékelődése stb.

A szerző minden résznél javaslatokat is tesz más, jó gyakorlatokra. Így itt szóba kerül az osztozó gazdaság/shared economy, azaz a termékek használatának megosztására épülő modell (mosoda, autókölcsönző, könyvtár), a közösségi kert, termék helyett szolgáltatás megvásárlása, megkérdőjeleződik a magántulajdonhoz való hozzáállás – és a legfontosabb lenne a másfajta fogyasztás, az önkéntes egyszerűség. Nem a fogyasztástól leszünk boldogok – de hát ezt rég tudjuk. Nem anyagi javaink adják jó érzésünket, Mindezek alapján én úgy vélem, jó lenne újra gondolni a fogyasztáshoz és a javak birtoklásához való viszonyunkat. Szerény fogyasztóként kevesebb pénzre lenne szükségünk, ehhez kevesebbet kellene dolgoznunk, időnk szabadulna fel, melyet családi, baráti körben, szabadidős tevékenységgel tölthetnénk. Utópiának tűnik? Nem az. Tessék kipróbálni.

Technológia

Az itt feltett kérdés a következő: megoldja-e a technológiai változás környezeti és társadalmi problémáinkat? Erre több válasz is adható – kezdjük a konvencionális megközelítéssel. Eszerint a fejlettebb technológia képes kisebb környezetterheléssel működni. Az ún. IPAT formula a hatást (I) a népesség (P), az anyagi bőség (A) és a technológiai szint (T) függvényében határozza meg. Persze itt is sok a buktató, a visszapattanó hatások, pl. a bosszúhatás – a technológia a kívánt céllal ellentétes eredményt is produkálhat -, aztán a Jevons paradoxon – egy erőforrás felhasználása hatékonyságának növelése fokozza annak igénybevételét -, no meg a kiszámíthatatlanság, az új technológia nem várt buktatói, az útfüggőség, a megszokott technológiáról való leválás nehézségei stb., stb.

Az ökológiai közgazdaságtan sem szeretné visszafogni a technológiai változásokat, a minél nagyobb hatékonyságra való törekvést – de a piacvezérelt technológiai változás helyett annak demokratizálásra és társadalmi kontrolljának megteremtésére

¹ Gébert Judit 2024 *Hogyan lehetséges ökológiai közgazdaságtan?* Budapest, Akadémiai Kiadó
<https://akademiai.hu/pgazzx00119-hogyan-lehetsleges-okologiai-kozgazdasagtan.html?srsid=AfmBOoNBxzNMZscUNhg6d7s8xrDctQEj9mAW5v1pOxaBsg2LuMcbmWZ>

helyezi a hangsúlyt. A jól ismert költség-haszon elemzésbe új elveket emelne be. A költségek és hasznok gyakran nem egy lokalitásban jelentkeznek, így ezek igazságos allokációjára tekintettel kell lenni, biztosítani kell az érintettek beleszólásának lehetőségét, a felelősök utólagos elszámoltathatóságát, a változás esetleges egyenlőtlenségek növelését eredményező hatását, a jövő generációk szempontjait. Ezek meglehetősen új értékek egy technológiai döntésnél, e megközelítés rendkívül idő- és erőforrás igényes, de az elővigyázatosság elve – hogy mindig a legpesszimistább forgatókönyvhöz kell alkalmazkodni, hiszen a technológiai döntések hatásaival kapcsolatos bizonytalanság óriási - megköveteli ezt a gyakorlatot.

A 'megfelelő technológia' több jeles gondolkodóhoz kapcsolódik, Ghandi indiai helyi fejlesztési példája, Schumacher 'méréselt gépesítés' definíciója az emberi fejlődést helyezi a középpontba, a technológiai változást szerintük és az ökológiai közgazdaságtan szerint az emberi fejlődésre gyakorolt hatása alapján kell értékelni. Kontrollunk ráadásul a technológia felett jóval csekélyebb, mint gondolnánk. Nem az a probléma, ha hatékonyságra törekszünk, hanem az, ha ezt mindennél fontosabbnak tartjuk. Tehát értékrend, értékrend - már megint.

Növekedés

Ezzel el is érkeztünk az ökológiai közgazdaságtan tán legfontosabb kérdéséhez, a nemnövekedés problémaköréhez, illetve annak elemzéséhez, hogy van-e realitása a nemnövekedésnek. A GDP mindenhatóságába vetett hit régóta töredezik, a gazdasági növekedésnek nemcsak mutatószámaként, de elméleti alapjaként is, hiszen már a 18. században élt Adam Smith is megkérdőjelezte a gazdasági növekedés omnipotenciáját, a szabadpiac mellett érvelő 'láthatatlan kéz' teóriája mellett a Moral Sentiments c. művében a gazdasági szféra erkölcsi normáiról is írt. A 19. században John Stuart Mill utilitarizmusa a legnagyobb boldogságot keresi a legtöbb ember számára. A 20. században számos gondolkodó jelezte a profitnak a gazdasági élet kizárólagos prioritásaként történő kezelése elfogadhatatlanságát, valamint véges bolygónkon a végtelen növekedés lehetetlenségét. Ezek közül a legismertebb a Limits to Growth (1972).

Ma a konvencionális közgazdaságtudomány a 'zöld gazdasági növekedés' fogalmával kívánná bevonni a környezeti szempontot a gazdasági modellbe, feloldani az ellentmondást a végtelen növekedés

és a környezet tönkretétele között. Eszerint akkor 'zöld' egy gazdasági növekedés, ha összhangban van a Föld eltartóképességével és hosszú távon is fenntartható. Nemzetközi szervezetek (OECD, Világbank, ENSZ) is csatlakoztak ehhez.

A szerző kérdése, hogy lehetséges-e a zöld gazdasági növekedés, valamint, hogy kívánatos-e? Levölöm a poént: nem.

Új fogalmak jönnek be: ökohatékonyság (ugyanakkora GDP előállítás a kisebb környezeti hatással), függetlenítés (a gazdasági növekedés függetlenítése annak a környezetre gyakorolt hatásától), a tercier szektor kisebb anyagigénye, a technológiai fejlettség szintje, a környezeti Kuznets-görbe (a reáljövedelem és a környezetbe kerülő szennyező anyag mennyiségének viszonya), melynek összefüggései szerint a gazdasági növekedés kívánatos, hiszen ezáltal csökkenthető a környezeti hatás (!) – ezt a Világbank is elfogadta, még 1992-ben. Körforgásos gazdaság stb. Sőt, a gazdasági növekedés még a termelékenység rátát is csökkenti, hurrá, tiszta haszon, hiszen sokan vagyunk... Tehát a gazdasági növekedésnek prioritást kell kapnia a környezetvédelemmel szemben: 'grow now, clean later'. Ennyi.

Mi is ezzel a baj, mit mond az ökológiai közgazdaságtan? Azt, hogy a gazdaság nem növekedhet vég nélkül, a növekedésnek komoly biofizikai korlátjai vannak, a zöld gazdasági növekedés empirikusan nem bizonyított, környezeti problémáink az idő előrehaladtával súlyosbodtak – ahelyett, hogy enyhültek volna. Véges rendszerben nem lehetséges végtelen növekedés.

A nem helyettesíthető ökoszisztéma szolgáltatások (pl. a stabil klíma, a sértetlen ózonréteg), a küszöbérték fogalma, a visszafordíthatatlan változások (pl. Aral-tó esete) stb. mind azt bizonyítják, hogy van olyan gazdasági növekedés, melynek költségei meghaladják hasznait. Tehát nem kívánatos. A függetlenítés lehetséges rövid távon és a gazdagabb országokban – ám globálisan és hosszú távon nincsenek meg a feltételei. Nem is beszélve a nyersanyagkitermelés, sőt, a megújuló energia előállításának egyre fokozódó anyagigényességéről, ennek érdekében a fájdalmas behatolásokról őslakosok által lakott érintetlen területekre, a szolgáltatások térnyerésének nemhogy nem mindenható, de meglehetősen megterhelő voltáról, pl. Bitcoin (speciális számítógépek használata, nagy elektromos energia igény), Netflix (a streaming szerverek hatalmas energiaigénye, elektromos áram fogyasztása), az újrahasznosítás korlátjairól, energia- és anyagigényességéről, a termékek egyre bonyolultabb, összetettebb

volta miatt is, az etikátlan szennyezésmenedékről, ami a szegény országokat sújtja, akik valószínűleg sosem fognak a környezeti Kuznets-görbe csökkenő szakaszába érni stb, stb.

Nos, a vég nélküli növekedés nem kívánatos. Milyen alternatívái vannak? Számomra meglepő, hogy mennyi létezik, természetesen több közös elemmel. A szerző két alternatívára tér ki, ezek a megállapodott gazdaság (Daily, 1973) és a nemnövekedés (Latouche, 2009).

A megállapodott gazdaságban a termelés és fogyasztás kevésbé ingadozik, a Föld eltartó képességén belüli értéken van, az elosztás pedig igazságos. Van tehát plafonja a gazdaság méretének.

A nemnövekedés csökkenő termelést és fogyasztást jelent, legalábbis amíg elérjük a biofizikai korlátokat – végül is ez vastagon társadalomkritika, francia politikai/társadalmi mozgalomból indult, átmenetet képez az igazságosabb és mértékletes, környezetbarát társadalomba. Nem elegendő tehát az ökohatékonyság, mindenképp szükséges a termelés és fogyasztás visszafogása, és a megtermelt termékek széleskörű, igazságos újraelosztása.

Persze régióként, aktuális fejlettségi szintenként ez mást és mást jelenthet, de az átmenet mindenképp békés és demokratikus. Jól látható, hogy ez mindenképp egy értékvezérelt folyamat – itt is az értékrend a kulcs, újra kell definiálni olyan fogalmakat, mint pl. gazdagság vagy szegénység. - pl. szegénynek minősül, akinek nincs autója???

Milyen gazdaságpolitikai prioritásokat, eszközöket képzelsz el a nemnövekedés? Adózás – bizonyos alapvető javak (pl. víz) luxusfogyasztásának nagymértékű megadóztatása, jövedelem- és vagyonminimumok és maximumok meghatározása, az emberi munkaerő alkalmazásának támogatása, a feltétel nélküli alapjövedelem bevezetése, rövidebb munkaidő, a hadászati kiadások jelentős visszafogása – összességében egy élhetőbb világ megteremtése. Nos, jelenleg úgy tűnik, ez politikailag szinte lehetetlen: nem volt még olyan ország, amely a környezetre való tekintettel visszafogta volna gazdasági növekedését.

Kapitalizmus

Innen a következő kérdés: lehetséges-e ezen fenntarthatósági – társadalmi, gazdasági, környezeti - problémák megoldása a kapitalizmusban? A konvencionális gazdaságtan képviselői egységesen igent mondanak erre – az ökológiai közgazdászok álláspontja viszont meglehetősen sokszínű, korántsem egységes.

A kapitalista termelést – még a 'jó' kapitalista termelést is, (Baumok et al., 2009), a vállalkozóit és a nagyvállalatit is, nem is beszélve az oligarchikus és az állam által vezérelt kapitalizmus számunkra nem ismeretlen formáiról - taposómalomhoz szokták hasonlítani. A kapitalista termelés alapvonásai mindenütt azonosak: a gazdasági növekedés kényszere hajtja. Íme szempontok, hogy miért is: a termelés hatékonysága miatt munkahelyek vesznek el, így újabbakat és újabbakat kell teremteni a teljes foglalkoztatottság fenntartásához, ugyanerre visz az emberi munkaerő technológiával való helyettesítése, noha kétségtelen, hogy a technológiai változások új tevékenységi területeket hoznak létre, melyek átképzéssel a másutt feleslegessé váló munkaerőt felszívják, az államkötvényekre – melyeken keresztül a kormányok finanszírozzák magukat – kamatot kell fizetni, ami szintén csak gazdasági növekedés esetén lehetséges, nem is beszélve a profitmaximalizáló vállalati célokról és jelenkori fogyasztói kultúránk újabb és újabb fogyasztásra sarkalló voltáról. Jellemző a természeti erőforrások ehhez társuló egyre növekvő felhasználása, a rövidtávú szempontok érvényesülése – ugyan ki fogja a jövő generációk, avagy az élőlények, az állatok szempontjait képviselni? Ezzel együtt számos eszközt igyekeznek kidolgozni és bevetni az ökomodernizáció hívei: Pigou-adó, azaz adó a szennyezéssel megtermelt termékekre, a jól ismert szén-dioxid adó, a vállalatok társadalmi felelősségvállalása, a zöld kötvények, az Európai Bizottság által megkövetelt EGS keretrendszer alapú vállalati beszámoló készítése, amelyben számot kell adniuk tevékenységük környezeti és társadalmi kockázatairól stb.

Mindezeket az ökológiai közgazdászok sok szempontból kritizálják, elégtelennek, hatásukat elenyészőnek, vagy elveszőnek értékelik. A piac messze nem tökéletesen, hanem kudarcokkal működik, az externáliák, azaz a külső gazdasági hatások – a környezet szennyezése pedig negatív externália, nem szándékolt negatív külső hatás - valódi költségei nehezen becsülhetők, és a kormányoknak nem érdeke az ezeket elviselni kényszerülő cégek túlzott megterhelése, hiszen mi lenne akkor a munkahelyekkel? Aztán az információhiány: sokszor nehéz, igen körülményes, akár lehetetlen megbecsülni a hosszan tartó környezeti szennyezés mértékét. Aztán a tulajdon kérdése: az állami és a magántulajdon nem jelent megoldást, nem állja meg a helyét a magántulajdon mindenhatósága, másféle tulajdoni rezsimre lenne szükség, a közösségi tulajdon bevezetése jelenthet megoldást, többféle formában és feltétel teljesülése

esetén. Képesek-e a közösségek egy erőforrás fenntartható használatára önszerveződő módon stb. Mindenesetre korántsem biztos, hogy kizárólag a piakra kellene bízni a közjavak menedzselését, beépítendő a társadalmi hasznosság is a piaci hasznosság mellé. A klímaválság megoldása nem jó üzlet – de a környezetbarát működés látszatával tetszelegni nagyon is az. Virágzik a zöldre festés, az ún. greenwashing. Sajnos az Élő Bolygó Index – a globális biodiverzitás szintjét mérő mutató – és a globális GDP viszonya negatív. Valamint az a bizonyos 'lecsorgó hatás' sem áll fenn (Piketty, 2015) – azaz a szegényebbek nem kerülnek a gazdagodás által automatikusan jobb anyagi helyzetbe, ami által csökkenhetne a termékenység és nőhetne a környezettudatosság – az egyenlőtlenség globálisan növekszik.

Mit lehetne tenni a taposómalom lassítása érdekében? – kérdi szerzőnk és több tényezőt fel is sorol, amelyekhez nincs szükség a kapitalizmus teljes leváltására, ezek közül kiemeli a társadalmi vállalkozást és a helyi pénzeket. A társadalmi vállalkozás értelemszerűen azt jelenti, hogy a cég célja nem kifejezetten és kizárólag a profit növelése, hanem egy társadalmi cél szolgálata, e célokat persze piaci eszközökkel éri el. E cégek bevételeiket nem kizárólag tevékenységük bővítésére, hanem közösségi célok megvalósítására is felhasználhatják. Természetesen nem mindenhatóak e vállalkozások, hiszen számos alapvető fontosságú társadalmi cél ezen keretekben nem valósítható meg, pl. a magas színvonalú közoktatás, egészségügy. A helyi pénz egy igazán izgalmas, ám kevés helyen és esetben sikeres kiegészítő megoldás a globális pénzügyi rendszer kiegészítésére, mindenhatóságának oldására. A helyi pénz nem hitelfelvétellel keletkezik, értékét egy közösség, sokszor önkormányzat szavatolja, helyi termékekre, helyileg használható fel, nem halmazható fel, nem tartalékolható, spekulációra alkalmatlan. Üdítő, válság idején stabilizáló, kiegyensúlyozó hatása lehet, közösségépítő jellegű, nem elidegenítő, sőt, emberközpontú a személytelen globális pénzrendszerrel szemben, hiszen felhasználói gyakorlatilag ismerik egymást. Magyarországon két helyi pénz maradt életben mindmáig, s állta ki az idő próbáját. A rendkívül szerény létszámú körben működő alsómocsoládi rigac (2013) és a nagyobb hatókörű bocskai korona (Hajdúnánás, 2012). Külföldön a legjobb példa Svájcban van, a sajátos WIR bankra (1934!) kell gondolnunk. Érdemes lenne a helyi pénzek rendszerére több figyelmet fordítani, számukat, hatókörüket növelni. Mindezekhez társulhat a részvételi demokrácia, a helyi gazdaságok,

bizonyos termék- és szolgáltatáskörökben az önellátás stb. Kérdés, hogy e jó rész megoldások csupán kiegészítik-e a működő rendszereket, mi több, esetleg épp elfedik-e a valóságot, így apolitikusságuk által akár pusztító rendszerünk további fennmaradását is szolgálhatják – avagy transzformációs hatásuk által az átmenetet segítik elő egy emberibb társadalmi, gazdasági rend kialakítása irányába.

Tehát, ahogy látjuk, az ökomodernizáció képviselői egységesek abban, hogy jelen kapitalista rendszer modernizálható, fenntarthatóbbá tehető, míg az ökológiai közgazdászok véleménye korántsem egységes. 'Könnyebb elképzelni a világvégét, mint a kapitalizmus végét' (M. Fisher, 2020), így máig nem született átfogó, rendszerszintű javaslat a kapitalizmus leváltására.

Engedtessék meg itt egy rövid, szubjektív recenziós mondat: De fog - mert előbb-utóbb minden megtörténik, amire szükség van.

Befejezésül nézzük, mit állít szerzőnk arról, hogy vajon mik a feltételei annak, hogy egy normatív, inter- és transzdiszciplináris módszertanú, közpolitika orientált ökológiai közgazdaságtan – amelynek doktrínái és módszerei megalapozottak –, előbb-utóbb megszülessen?

Normatív-e a konvencionális közgazdaságtudomány? Képviselői ezt tagadják, és leírónak tartják – noha a hatékonyság központi kategóriává emelése által kiléptek a preskriptivitás dobozából, s átléptek a normativitás világába ők is. Nincs baj a hatékonysággal, nyugtatja meg az olvasót a szerző, de az viszont probléma, ha mindig az a legfontosabb érték. A másik normatív érték épp a növekedési cél megkérdőjelezhetetlensége. Amivel, mint láttuk, sok baj van.

Az ökológiai közgazdaságtan magát alapvetően normatív tudománynak tekinti, ez a jó élet feltételeinek megteremtéséről szóló tudomány. Két korlátot mindenek felett el kell ismernünk, a hatékonyságtól függetlenül, illetve felette, ezek az ökológiai korlátok és a társadalmi igazságosság.

Az inter- és transzdiszciplinaritás eléggé magától értetődő, a kvalitatív kutatások, a laikus érintettek bevonása mára már a módszertani eszköztár szerves részeivé váltak, a társadalmi tényezők hangsúlyozása szintén.

Közpolitika-orientáltsága miatt az ökológiai közgazdaságtant sokan mozgalomnak tekintik, az ökológiai közgazdászok közül sokan egyben aktivisták is – ez fakad a társadalmi érintettségéből, a társadalmi célok hangsúlyozásából. A mai modellek kisközösségi szinten működnek – a globális mozgalmak és modellek kidolgozásával még adós ez az

új terület, ugyanígy adósa a jövő egységes elképzelésével. Ezek az elképzelések jelenleg alig szerepelnek az egyetemi közgazdasági curriculumokban, és megvalósításuk sem lenne egyszerű.

Hogyhogy még ma is a konvencionális közgazdaságtan a főáramú tudomány, mindannak ellenére, amit eddig elmondtunk? A szerző szerint ennek több oka van – a neoliberais ideológia kiszolgálása viszi a prímet, de hozzájárul az is, hogy a jelenlegi főáramú közgazdaságtant eszköztára, látszólagos értékmentessége, deskriptívnek deklarált jellege a természettudományokhoz teszi hasonlóvá, így komoly tudománnyá, és vonzóvá válik azáltal is, hogy koherens vízióval rendelkezik. Noha ez a vízió, ahogy az eddigiekben láttuk, számos repedéssel, hiányossággal rendelkezik, válaszokkal adós.

Nem is veszi a fáradságot a tudományos főáram, hogy érdemben kritizálja az ökológiai

közgazdaságtant – gyakorlatilag nem vesz tudomást róla. Nem így a közbeszéd: abban a végtelen gazdasági növekedés lehetetlensége és az ökológiai válság ténye és súlya egyre nagyobb figyelmet kap.

Mit hozhat a jövő? Úgy vélem, ez a kötet is hozzájárul ahhoz, hogy egyre többen vegyék észre, hogy a konvencionális közgazdaságtan maximum bizonyos részterületek értelmezésére, részkérdések megoldására lehet alkalmas, jelen korunk társadalmi, gazdasági, környezeti kérdéseinek súlya el fog vezetni egy jóval szélesebb látókörű, preskriptív, a társadalmi igazságosságot és környezetünk megóvását fókuszba helyező közgazdaságtan, az ökológiai közgazdaságtan megalkotására.

Mielőbb. Ha jót akarunk magunknak – én régóta így gondolom, Gébert Judit jelen kötete erről újfent meggyőzött engem. Olvassák el minél többen!